

ЗНЗ І-ІІІ ступенів «Гімназія №34 «Либідь» ім. Віктора Максименка»
Подільського району м. Києва

Посібник серії уроків

**Формування критичного мислення учнів
на прикладі уроків з історії України
для 10 класу (профільний рівень)
з розділу: «Україна в складі тоталітарної імперії –
Союзу Радянських Соціалістичних Республік»**

Автор Арехова Олена Василівна
вчитель вищої категорії, старший вчитель

Київ – 2022

У методичній розробці розкрито сутність критичного мислення як педагогічного феномена та запропоновано предметну модель застосування технології розвитку критичного мислення на уроках історії України в 10 класі (на прикладі розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» (профільний рівень).

У цій роботі описано методи й стратегії розвитку критичного мислення та відповідна структура уроку. Наведені приклади інтерактивних уроків історії України для 10 класу, побудовані на основі технології критичного мислення. Узагальнено досвід впровадження інноваційних методів викладання історії в профільних групах з поглибленим вивченням історії України в 10 класі.

Зміст

Вступ	C.4-5
Основна частина	
Розділ I. Місце розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» в програмі «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1914–1945 рр.). 10 клас» та його освітні можливості через організацію навчального процесу з використанням методів і прийомів критичного мислення.....	C.6-12
Розділ II Структура уроку історії України з використанням методів критичного мислення.....	C.13-17
Розділ III Плани-конспекти уроків з розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» з використанням методів розвитку критичного мислення	C.18-29
Тема. Голод 1921–1923 рр.: причини, наслідки. Іноземна допомога жертвам голоду в УСРР.....	C.18-24
Тема. Повстанський рух в Україні 1921-1923 рр.....	C.25-29
Висновки	C.30
Список використаних джерел та літератури	C.31

Вступ

Процес демократизації освіти, підвищення її якості вимагає реалізації інноваційних підходів у навчанні, зокрема встановлення рівноправних, партнерських стосунків між тим, хто навчає, та тим, хто навчається; відмови від навчання, спрямованого насамперед на пасивне здобуття знань учнями. Вважаю, що одним із визначальних чинників досягнення зазначеного є застосування методів і прийомів навчання технології розвитку критичного мислення.

Актуальність досвіду розвитку критичного мислення особистості зумовлена інтенсивними соціальними змінами, за яких виникає необхідність у її пристосуванні до нових політичних, економічних та інших умов, у вирішенні нею проблем, значна частина яких непередбачувана. Становлення інформаційної цивілізації, демократичний поступ країни, потреба вміти протистояти історичним фейкам та наративам, які в умовах гібридної війни використовує російська федерація проти України, визначають важливість критичного мислення як однієї з ключових компетентностей. Здатність людини мислити критично забезпечує систематичне вдосконалення процесу й результатів розумової діяльності на основі критичного аналізу, розуміння та оцінки, спрямовує її діяльність на виявлення помилок, точність тверджень і обґрунтованість міркувань.

Основна ідея досвіду: розвиток критичного мислення інтерактивними методами та формування в учнів основних груп компетентностей: соціальної, інформаційної, комунікативної, громадянської та предметної.

Мета: розкрити процес набуття навичок критичного мислення десятикласниками через вивчення розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік»; створення умов для формування особистості, здатної активно сприймати та аналізувати інформацію, мати власну незалежну думку та вміти її відстоювати.

Для досягнення поставленої мети визначила такі завдання:

- вивчити особливості навчального процесу, побудованого на засадах критичного мислення;
- визначити сутність критичного мислення у формуванні основних та предметної компетентностей;
- перевірити ефективність методики організації уроків з елементами критичного мислення;
- продемонструвати переваги методів розвитку критичного мислення над традиційними методами під час вивчення теми «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік».

Основна частина

Розділ І. Місце розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» у програмі «ІСТОРІЯ УКРАЇНИ (1914–1945 рр.). 10 клас» та його освітні можливості через організацію навчального процесу з використанням методів і прийомів критичного мислення

Відповідно до оновленої програми історії (ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ 6 – 11 КЛАСИ. Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698) у 2022-2023 навчальному році звернуто основну увагу на історію України ХХ століття, внесено до програми погляд на СРСР як на *державу імперського типу, де імперський спосіб організації влади поєднувався з тоталітарним режимом*; ширше представлено практику використання в СРСР масового штучного голоду як політичного знаряддя; зорієнтовано школярів на вивчення не лише інструментів насильства, якого в ХХ ст. зазнавали українці, а й опору йому [1]. Таким чином, вивчення десятикласниками розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» набуває пріоритетного напрямку. Для вчителя це також можливість переосмислити викладання цієї теми на основі сучасних досягнень історичної науки. Одним із важливих завдань розділу є критичне осмислення минулого. Критичне мислення в історії означає наукову оцінку історичних подій, яка містить як мінімум роздум, а також аналіз та інтерпретацію фактів, явищ, образів учнями. У той же час критичне мислення є досить складним елементом освітнього процесу, оскільки вимагає відповідної підготовки вчителя та учнів [4, С. 51]

Компетентнісно орієнтована парадигма покликана змістити наголоси в співвідношенні між навчанням та учінням. Зокрема, для учениць/учнів процес засвоєння, по суті, запам'ятовування знань мав би поступитися місцем діяльнісному пізнанню і мав би завершуватися (у школі) не стільки обсягом

«здобутих» (завчених) знань, скільки сформованими уміннями, навичками, досвідом, ставленнями. Тому сутність місії учительства теж мала би змінитися: не «викладати» чи навіть навчати, а комунікувати, координувати, взаємодіяти, супроводжувати пізнавальну діяльність здобувачок/здобувачів освіти. Тобто мають застосовуватись не лише методичні прийоми повідомлення знань, а здебільшого прийоми формування та вдосконалення умінь і навичок.

Серед навчального матеріалу, обов'язкового для засвоєння учнями 10 класу з історії України, важливу роль відведено розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік». Зміст розділу введено в навчальну програму з історії України в 2022 році. В оновлені навчальні програми включено *погляд на Союз Радянських/Советських Соціалістичних Республік (Радянський/Советський Союз, СРСР/СССР) як на тоталітарну державу імперського типу*. Цей погляд відкриває додаткові можливості для розуміння стану й статусу України в складі Радянського/Советського Союзу й пояснює російсько-українські відносини в пострадянській/постсоветській період. У СРСР/СССР імперський спосіб організації влади поєднувався з тоталітарним комуністичним режимом. Водночас доопрацьовані програми орієнтують на вивчення не тільки *інструментів насильства*, якого у ХХ столітті зазнавали українці, а й *опору* йому.

Також у навчальних програмах увиразнено *використання комуністичною владою голоду як політичного знаряддя*. Зокрема, включено сюжет про голод 1928–1929 рр., який став своєрідною прелюдією Голодомору 1932 – 1933 років. Голод 1928–1929 рр., хоча й стався на тлі недородів, усе ж був наслідком свідомих дій радянської/советської влади, її голодотворної політики. Таким чином більшовицький режим апробував масове голодування людей як знаряддя для приборкання українського села. *Провокування світової продовольчої кризи* (а по суті, голоду в кліматично вразливих регіонах світу) залишається *політичним інструментом у руках сучасного керівництва росії*.

Навчальною програмою передбачено, що, опанувавши навчальний матеріал розділу, учні/учениці зможуть:

Знати: – хронологічні межі перебування УСРР у складі СРСР; нової економічної політики та політики «коренізації» («українізації») в УСРР; «епохи Голодомору», існування УАПЦ, «великого терору»; – дати утворення Кримської АСРР у складі РСФРР та Молдавської АСРР у складі УСРР; переходу до форсованої індустріалізації та суцільної колективізації в УСРР; Голодомору; показових політичних процесів 1920-х – початку 1930-х рр. («Шахтинська справа», «справа Спілки визволення України» тощо); – головні місця поховання жертв Голодомору, масових репресій (на національному, регіональному, локальному рівнях).

Розуміти: – зміст понять: «автокефальна церква», «Великий терор», «геноцид», «Голодомор», «депортації», «директивна економіка», «епоха Голодомору», «залежна територія», «коренізація», «культ особи», «політика творення голоду», «привласнення суверенітету», «радянські п'ятирічки», «розкуркулення», «розстріляне Відродження», «соціалістичне змагання», «соціалістичний реалізм», «сталінізм», «тоталітарна імперія», «українізація», «хлібозаготівлі», «чорна дошка»; – статус УСРР як залежної території в складі тоталітарної імперії СРСР; – сутність комуністичного тоталітарного режиму, особливості його проявів в Україні; – лібералізацію соціально-економічної та національної політики більшовиків у 1920-х рр. як засіб подолання політико-економічної кризи та утвердження радянської влади в Україні; – особливості реалізації непу, «політики коренізації» («українізації») в УСРР; – суть та наслідки форсованої індустріалізації, насильницької колективізації та масових репресій; – пропаганду як інструмент підготовки геноциду (ідентифікація, дегуманізація, Голод 1921–1923 рр.: причини, наслідки. Іноземна допомога жертвам голоду в УСРР. Повстанський рух в Україні 1921–1923 рр. Формальний та реальний статус УСРР/УССР у «договірній федерації» радянських республік – Союзі Радянських/Советських Соціалістичних Республік (Радянському/Советському

Союзи, СРСР/СССР). Привласнення союзним центром суверенітету України. Зміни в адміністративно-територіальному поділі УСРР. Утворення Кримської Автономної СРР/ССР у складі РСФРР. Суспільно-політичне життя в УСРР. Ліквідація багатопартійності. Впровадження непу в УСРР. Політика «коренізації» («українізації»). «Українське відродження». Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). Національнокультурне будівництво національних меншин. Молдавська Автономна СРР/ССР у складі УСРР. Форсована промислова індустріалізація в УСРР. Роль іноземних спеціалістів і технологій. Згорання непу. Голод 1928–1929 рр. Перехід до планової економіки. 78 демонізація «образів ворогів» – «куркулів», «петлюрівців», «попів»); – явище Голодомору як геноциду Українського народу, наслідку одночасної дії комуністичної та імперської практик; – масові репресії як злочини радянського тоталітарного режиму; – взаємозалежності між упровадженням форсованої індустріалізації, насильницької колективізації, Голодомором, репресіями та масовим спротивом, поширенням антирадянських антиімперських настроїв; – мету, прояви, наслідки посилення російської експансії у сферах освіти, наук, культури; – різницю між художньо-стилістичними особливостями творів, написаних митцями «розстріляного Відродження» й соціалістичного реалізму.

Уміти: – встановити послідовність подій історії України 1921–1939 рр.; – показати на карті регіони масового голоду 1921–1923 рр., голоду 1928–1929 рр., Голодомору, індустріальні новобудови в УСРР, території масових виступів проти політики творення голоду; – визначити: 1) методи, наслідки інкорпорації України до складу СРСР; 2) передумови, причини та масштаби соціально-економічних перетворень, масових репресій, нищення української інтелігенції та політичної еміграції; 3) дієвість норм конституції «соціалізму, що переміг» у повсякденні; 4) особливості розвитку української культури в 1921–1939 рр.; – аргументовано обстоювати правову оцінку Голодомору як геноциду Українського народу; – схарактеризувати громадсько-політичну та/або мистецьку діяльність Валентини Радзимовської, Василя Липківського, Леся Курбаса, Миколи Скрипника, Миколи

Хвильового, Михайла Волобуєва, Олександра Шумського. [1]. Такий широкий перелік набуття десятикласниками знань, умінь та навичок вимагає неабиякої підготовки вчителя. Для реалізації поставлених завдань автор пропонує конструювати уроки розділу, використовуючи методи та прийоми розвитку критичного мислення учнів.

Навчальний процес, спрямований на критичне мислення, має такі особливості:

- навчання включаються завдання, вирішення яких вимагає мислення високого рівня (аналізу, синтезу, оцінки);
- навчальний процес організований як дослідження певної теми, яке виконується шляхом інтерактивної взаємодії учнів;
- результатом навчання визнається не засвоєння фактів або чужих думок, а вироблення власних суджень через застосування до інформації адекватних прийомів мислення;
- викладання в цьому процесі є стратегією постійного оцінювання цих результатів з використанням зворотного зв'язку «учні – учитель» на основі дослідницької активності учнів у класі;
- критичне мислення вимагає від учнів достатніх навичок оперування доказами та формулювання суджень, умовиводів.

Головними в процесі навчання стають зв'язки між учнями, їх взаємодія і співпраця [6, С. 12-13]

Оскільки профільний рівень вивчення історії України в 10 класі дає можливість більш детально вивчати теми розділу, пропонується таке календарно-тематичне планування розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік»:

Урок 57	Голод 1921–1923 рр.: причини, наслідки. Іноземна допомога жертвам голоду в УСРР
Урок 58	Повстанський рух в Україні 1921–1923 рр.

Урок 59	Формальний та реальний статус УСРР/УССР у «договірній федерації» радянських республік – Союзі Радянських/Советських Соціалістичних Республік (Радянському/Советському Союзу, СРСР/СССР).
Урок 60	Привласнення союзним центром суверенітету України. Зміни в адміністративно - територіальному поділі УСРР.
Урок 61	Утворення Кримської Автономної СРР/ССР у складі РСФРР.
Урок 62	Суспільно-політичне життя в УСРР. Ліквідація багатопартійності.
Урок 63	Впровадження непу в УСРР.
Урок 64	Політика «коренізації» («українізації»).
Урок 65	«Українське відродження».
Урок 66	Українська автокефальна православна церква (УАПЦ). Національно - культурне будівництво національних меншин.
Урок 67	Молдавська Автономна СРР/ССР у складі УСРР.
Урок 68	Форсована промислова індустріалізація в УСРР. Роль іноземних спеціалістів і технологій. Згорання непу.
Урок 69	Голод 1928–1929 рр. Перехід до планової економіки.
Урок 70	Масові депортації, кампанія з розкуркулення, насильницька колективізація. Пасивні і активні форми опору населення УСРР сталінській політиці.
Урок 71	Прояви національної свідомості, антиімперські, антирадянські/антисоветські настрої в УСРР.
Урок 72	Примусові хлібозаготівлі. Український хліб на експорт, внутрішньосоюзні ринки. Пропаганда як інструмент підготовки геноциду.
Урок 73	Голодомор 1932–1933 рр. – геноцид Українського народу. Масштаби та наслідки Голодомору. Національно-демографічні зміни.
Урок 74	Політичні процеси кінця 1920-х – початку 1930-х рр. Масові репресії. Згорання «українізації».
Урок 75	«Розстріляне відродження (Червоний ренесанс)». «Великий терор» в Україні. Биківня, Вінниця, інші місця масових поховань жертв репресій. Посилення російської експансії у сферах освіти, науки, мистецтва.
Урок 76	Антирелігійна політика влади та її наслідки. Значення «самоліквідації» УАПЦ.
Урок 77	Прояви «культу особи» Йосифа Сталіна в Україні. Конституція УРСР/УССР 1937 року: порушення прав людини за ширмою декларованих свобод.
Урок 78	Практичне заняття. Епоха Голодомору мовою документів, свідчень, чисел. (робота з різними типами історичних джерел).
Урок 79	Практичне заняття Революціонери української культури: досягнення і

	трагедії.
Урок 80	Узагальнення: «УКРАЇНА У СКЛАДІ ТОТАЛІТАРНОЇ ІМПЕРІЇ – СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК»
Урок 81	Урок контролю (і корекції) навчальних досягнень учнів з розділу «УКРАЇНА У СКЛАДІ ТОТАЛІТАРНОЇ ІМПЕРІЇ – СОЮЗУ РАДЯНСЬКИХ СОЦІАЛІСТИЧНИХ РЕСПУБЛІК»

Розділ II Структура уроку історії України з використанням методів критичного мислення

В умовах сьогодення є очевидним, що розвиток критичного мислення учнів стає нагальною потребою суспільства. У минулому акцент у викладанні для більшості вчителів полягав у навчанні змісту — історії, фізики, географії тощо. Хоча багато з них декларували розвиток в учнів умінь думати, вони робили це опосередковано й не системно. Однак дослідження засвідчують неефективність такого підходу. Тому значна кількість вчителів зацікавлені в тім, щоб безпосередньо навчати учнів мислення, запроваджуючи на уроках з того чи іншого предмета технологію розвитку критичного мислення. Тільки такий підхід дозволяє учням розвинути критичне мислення як наскрізне уміння. Зрозуміло, що, коли учень навчається, наприклад, як структурувати аргумент, оцінювати достовірність й авторитетність джерела або приймати рішення в різних предметних контекстах, для нього нескладно буде перенести ці уміння в інший контекст, в іншу ситуацію навчання чи життя. Тому актуалізована проблема полягає насамперед у тім, якими є складники педагогічної (міжпредметної) технології розвитку критичного мислення учнів, з одного боку, і за яких умов можливе її коректне запровадження в навчання того чи іншого предмета, зокрема історії [7, С. 35].

Структура уроку з розвитку критичного мислення учнів (за О. Пометун) передбачає побудову уроку з трьох основних частин: вступної, основної та підсумкової.

Вступна частина уроку (зазвичай перші 5-7 хвилин), яку в технології розвитку критичного мислення іноді називають викликом, є етапом актуалізації опорних знань й уявлень учнів та мотивації до навчання.

Під «актуалізацією» розуміють необхідність поживлення в пам'яті учнів опорних знань та життєвих уявлень, які треба лише «дістати» з довготривалої пам'яті. Саме слово показує, що необхідно «зробити щось актуальним,

потрібним» на час саме цього уроку. Опорними такі знання учнів є тому, що саме на них як «на фундаменті, опорі» будуються наступні знання, оскільки наше мислення є асоціативним. Це дуже важливо з психологічної точки зору, оскільки знання стають міцнішими та осмисленішими, якщо вони отримуються в контексті того, що людина вже знає і розуміє. І навпаки, інформацію буде швидко втрачено, якщо вона запропонована учневі без контексту або зв'язку з тими знаннями, які в нього вже були.

Крім того, таке звернення до вже засвоєного матеріалу підвищує увагу учнів до теми, проблеми, будить їх зацікавленість, тобто виконує мотиваційну функцію.

Мотивація до навчальної діяльності – це друге завдання вступної частини уроку. Діти мають усвідомлювати потрібність, персональну значущість того, чого можна навчитися на цьому уроці.

На цьому етапі методи й завдання мають сприяти тому, щоб учні разом з учителем:

- освіжили наявні в них знання, уявлення, уміння, пов'язані з опрацьовуваною темою;
- провели інвентаризацію цих знань й уявлень (у тому числі помилкових);
- зосередили увагу на новій темі;
- створили контекст для сприйняття нових ідей;
- сформулювали позитивне ставлення, зацікавленість до процесу навчання.

Під час цього етапу, як і протягом усього уроку, важливо, щоб учитель говорив якомога менше, а надавав слово учням. Роль учителя полягає в тому, щоб виступати провідником, стимулюючи учнів до роздумів, уважно вислуховуючи їхні міркування. Процес активного згадування того, що вони знають з опрацьовуваної теми, змушує їх аналізувати власні знання та уявлення. Це дає змогу визначити рівень власних знань та уявлень, до яких можуть бути долучені нові. Спеціальними методами, що сприяють розв'язанню цих завдань, окрім **запитань** вчителя, можуть бути **кластер**,

асоціативний куш, мозковий штурм, бортовий журнал, дерево передбачень, таблиця «З-Х-Д» та ін. Завершенням вступної частини є оголошення вчителем нової теми та передбачуваних результатів уроку, що стимулює усвідомлення школярами власних цілей навчання.

Формулювання результатів уроку, щоб сприяти успішності навчання учнів, має відповідати таким вимогам:

- ✓ висвітлювати результати діяльності на уроці учнів, а не вчителя й бути сформульовані таким чином: «Після цього уроку учні зможуть...»;
- ✓ чітко відбивати рівень навчальних досягнень, який очікується в результаті уроку. Тому воно має передбачати: обсяг і рівень засвоєння знань учнів, що буде забезпечений на уроці; обсяг і рівень розвитку навичок і умінь, який буде досягнуто після уроку; розвиток (формування) емоційно – ціннісної сфери учня, яка забезпечує формування переконань, характеру, вплив на поведінку, тощо;
- ✓ щоб було зрозуміло, як можна виміряти такі результати, коли вони будуть досягнуті;
- ✓ результати уроку мають передбачати просування учнів на шляху опанування мисленнєвими операціями високого рівня.

Правильно сформульовані, а потім досягнуті результати – 90 % успіху уроку.

Після такого початку уроку учитель організовує активну діяльність учнів з дослідження, осмислення матеріалу, пошуку відповідей на раніше поставлені питання, постановки нових запитань і пошуку відповідей на них, що складає **основну частину уроку** (до 27-35 хвилин). Головним завданням цієї частини уроку є конструювання учнями знань і навичок, формування власного ставлення до теми. На цьому етапі уроку з розвитку критичного мислення учні за допомогою вчителя:

- ✓ порівнюють свої очікування з тим, що реально пропонують вивчити;
- ✓ ставлять запитання щодо нового змісту;
- ✓ аналізують набутий досвід;
- ✓ переглядають свої очікування й висловлюють нові;
- ✓ виявляють головне, осмислюють теоретичні ідеї, концепції;
- ✓ відстежують хід власних думок;
- ✓ роблять висновки щодо змісту матеріалу;
- ✓ пов'язують зміст уроку з особистим досвідом;
- ✓ відпрацьовують уміння й стратегії мислення.

На цьому етапі уроку обов'язковими є два елементи розвитку критичного мислення: індивідуальний пошук учнів і обмін ідеями в групах чи загальному колі, причому особистий пошук мусить неодмінно передувати обміну думками. Серед ефективних методів цієї частини уроку: **читання в парах і узагальнення в парах, читання з визначенням опорних слів, читання з маркуванням, тонкі і товсті запитання, карта понять, бортовий журнал, кубування, майнд – меппінг, фішбоун [9] та ін.**

Коли учні зрозуміли ідеї уроку й виконали вправи для формування вмінь, слід перейти до **підсумкової частини уроку** (до 10 хв). Її завданнями є узагальнення, систематизація того, що вивчалось й рефлексія учнів щодо процесу й результатів навчальної діяльності. Третій етап уроку – найважливіша фаза для розвитку критичного мислення, що є рефлексивним за своєю природою. Необхідно, щоб учні подумали про те, чого вони дізналися, чого навчилися, запитали себе, що для них означає, як це змінює їхнє бачення і як вони можуть це використати.

На цьому етапі учні разом з учителем:

- узагальнюють та інтерпретують основні ідеї уроку;
- обмінюються думками та висловлюють особисте ставлення до окремих положень матеріалу чи уроку в цілому;
- оцінюють набуті знання та уміння;

- ставлять перед собою додаткові запитання;
- планують застосування вивченого.

Саме на цьому етапі учні удосконалюють уміння резюмувати інформацію, викладати складні ідеї, передавати почуте й уявлення в кількох словах, співвідносити нову інформацію зі своїми сталими уявленнями. Методами розвитку критичного мислення на цьому етапі уроку можуть бути **сенквейн, бортовий журнал, дискусія, шкала думок, ПМЦ, ПРЕС, займи позицію** [8, С. 90-92].

Розділ III Плани - конспекти уроків з розділу «Україна в складі тоталітарної імперії – Союзу Радянських Соціалістичних Республік» з використанням методів розвитку критичного мислення

Історія України. 10 клас

Тема. Голод 1921–1923 рр .: причини, наслідки. Іноземна допомога жертвам голоду в УСРР.

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть:

- пояснити зміст поняття «політика творення голоду»;
- визначати причини та наслідки голоду 1921-1923 рр. в Україні;
- характеризувати політику радянської влади щодо України та іноземну допомогу жертвам голоду в УСРР.

Обладнання

Підручник (Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (профільний рівень): підручник для 10 кл. закладів загальної середньої освіти.- К.: Літера ЛТД, 2018.- 304 с., карта «Голод 1921-1923 рр. в Україні»

Основні питання теми:

- 1. Причини голоду 1921-1923 рр.**
- 2. Іноземна допомога жертвам голоду в УСРР.**
- 3. Наслідки голоду 1921-1923 рр.**

Хід уроку

I. Вступна частина -5-7 хв.

Організація навчальної діяльності.

Актуалізація опорних знань учнів

Мозковий штурм

- *Якими методами було встановлено радянську владу в Україні? Якою була політика більшовиків в Україні в 1918-1920 рр.?*

Мотивація навчальної діяльності

Оголошення теми та передбачуваних результатів уроку

Після цього уроку я зможу:

- пояснити зміст поняття «політика творення голоду»;
- визначати причини та наслідки голоду 1921-1923 рр. в Україні;
- характеризувати політику радянської влади щодо України та іноземну допомогу жертвам голоду в УСРР.

II. Основна частина – 28-30 хв.

1. Причини голоду 1921-1923 рр. Погляд дослідника

Робота в парах. Метод «опорні слова» Завдання: Позначте в тексті маркером ключові слова для відповіді на винесене в заголовок запитання.

Якими були причини голоду 1921-1923 рр.?

У травні – червні 1921 р. стало зрозуміло, що насувається жахлива посуха. Природний катаклізм ударив по основних хліборобських регіонах – Поволжю, Північному Кавказу, південних губерніях України. У регіонах, не зачеплених посухою, врожайність майже не поступалася звичайній. Але селяни посіяли тут істотно менше, ніж у роки, що передували продрозкладці. Виникла нерозв'язана ситуація з хлібом, за якої масова загибель людей від голоду була ніби запрограмована: на фактор природного лиха наклалися наслідки комуністичного експерименту й спричиненого багаторічними воєнними діями господарського розвалу.

Леніна обурювало те, що Україна дає Росії в цій ситуації менше хліба, ніж вимагала радянська влада. Він навіть запропонував мобілізувати 3 мільйони молоді в Поволжі до армії й послати її в Україну, щоб вона допомогла посилити

продроботу серед «ненажерливих багатих селян». Реалізувати цей страхітливо – підступний задум не вдалося через дезорганізацію життя в голодуючому Поволжі.

Становище в південних губерніях України трагічно погіршувалося. Але про голодуючих селян в українських губерніях держава забула. Газетам було заборонено писати про них. «Братерська допомога хлібом» формально незалежної України сусідній Росії була б, якби всі знали, що українські селяни також помирають з голоду.

Республіка мусила й далі вивозити хліб для постачання «червоних столиць» (Москви і Петрограда). У травні 1922 р. голодувало понад 3, 7 млн людей. Г. Петровський кілька разів звертався в Москву з проханням не вивозити на північ продовольчі вантажі наркомпроду УСРР, але домогся згоди тільки в червні. Тим часом до врожаю 1922 року не дожили сотні тисяч селян південних губерній.

Москва відновила з 1922 р. експорт хліба. З України вивезли за кордон 13, 5 млн пудів хліба нового врожаю. Щоб експорт не виглядав аморально, було оголошено, що врожай 1922 р. припинив голод. Але голод у південних губерніях протримався протягом усього 1922 р. й перекинувся на першу половину 1923 р.

Керівники РКП(б) торгувалися про постачання міст і забули про голодуючих селян. Голодні робітники були небезпечніші, ніж розпорошені селяни. Проте в політиці центру виявилось й неоднакове ставлення до селян різних регіонів: співчутливе для Поволжя й агресивно – лихе щодо південних губерній України. Пояснення криється в тому, що українське село було охоплене антибільшовицьким повстанським рухом.

Цей рух у другій половині 1921 р. стрімко пішов на спад. В умовах голоду політична активність села впала майже до нуля. Голод виявився фактором, який приборкував ефективніше, ніж каральні експедиції. Конфісковуючи злиденні продовольчі запаси навіть у селян південних губерній, радянська влада скористалася природним катаклізмом, щоб упоратися з «куркульським бандитизмом». У 1921 р. в Україні було вперше застосовано терор голодом.

Робота в загальному колі. Кластер «Причини голоду 1921-1923 рр.» Учні по черзі називають причини голоду, які записуються на фліпчарті або дошці. Серед записаних причин учням пропонується виділити підкресливши основні причини. Учні також пропонується самостійно визначити характер голоду 1921-1923 рр. та території, які найбільше постраждали.*

2. Іноземна допомога жертвам голоду в УСРР.

Робота в групах. Учні опрацьовують матеріал, об'єднані в 4 групи та відтворюють її у ролях: 1 - ша група - «журналісти», 2-га група – «науковці», 3-я група – «очевидці», 4- та група – «дипломати».

У 1921 р. російські більшовики звернулися по допомогу до міжнародних організацій. 20 серпня 1921 р. у Ризі укладається угоду між урядом РРФСР та Американською адміністрацією допомоги.

*Власов В. Кульчицький С. Історія України 1921-1938: навчальний посібник для загальноосвітніх навчальних закладів.- К.: Літера ЛТД, 2013.-С. 6-7

АРА координувала діяльність американських організацій, які надавали допомогу голодуючим: Американський єврейський розподільчий комітет (Джойнт), Американські менонітські організації допомоги, Американський допоміжний комітет друзів, Американський Червоний Хрест, Католицький рух «Лицарі Колумба», Національна лютеранська рада та ін.

АРА допомагала розореним після світової війни країнам Європи: забезпечувала населення харчами, надавали медичну допомогу.

У серпні 1921 року Президент США (1921-1923 рр.) Уоррен Гарден та Конгрес США ухвалили безпрецедентне рішення – надати Росії фінансову допомогу в розмірі 1% федерального бюджету США 1921 р. – 24 млн. доларів. У Вашингтоні відбулася конференція, на якій АРА і Джойнт вирішили об'єднати зусилля для надання допомоги Росії.

10 січня 1922 р. УРСС та АРА уклали договір про допомогу Україні. Головним завданням Американської адміністрації допомоги було постачання продуктів, медикаментів, одягу, облаштування громадських їдалень для дітей і дорослих, передача продуктових речей та посилок.

У січні 1922 р. в УСРР у місті Одеса було відкрито представництво АРА. Сумісна комісія АРА і Джойнт відвідала Харків, Київ, Одесу, Житомир, Вінницю, Олександрівськ, Катеринослав, Миколаїв та встановила, що на півдні України склалася катастрофічна ситуація.

АРА сконцентрувала зусилля на надання допомоги у Одеській, Миколаївській, Катеринославській, Запорізькій, Донецькій, Харківській, Полтавській та Кременчуцькій губерніях, де відкрила свої представництва.

У березні 1922 р. АРА розпочинає програму спасіння дітей. На півдні України та в усіх великих містах створили їдальні, у яких у травні щодня харчувалося 100 тис., а у вже липні – більше 1 млн. дітей.

Для інтернатів й дитбудинків передбачалося харчування та надання одягу. Дітям надавалася медична і санітарна допомога. 3 липня 1922 р. АРА відкрила їдальні для дорослих у всіх великих містах та вже у серпні у них харчувалися більше 1 млн людей.

Майже 2 млн доларів АРА витратила на медичне забезпечення. АРА постачала медикаменти та нове обладнання в лікарні. Більше 1 млн людей було вакциновано проти холери, тифу, віспи. Допомога була надана майже 900 медичним закладам, які щоденно обслуговували біля 50 тис. хворих.

АРА пересилала в Україну продовольчі посилки від громадян США. Склади для посилок були розміщені в Києві, Харкові, Одесі й Катеринославі. Станом на грудень 1922 р. було закуплено і ввезено в Україну посилок на 8 млн. доларів. Посилка забезпечувала 5 людей їжею на кілька днів.

«Джойнт» зобов'язався годувати 800 тис. дітей щоденно, фактично влітку 1922 р. харчувалося 1 млн. дітей. Організація налагодила харчування голодуючих у семи губерніях України.

Діяльність АРА на території України була зупинена Радянським урядом у грудні 1922 р. Радянська влада багато років замовчувала реальні обсяги допомоги, яка надійшла від різних іноземних доброчинних організацій у 1921-1923 рр. Комуністична пропаганда заявляла, що голод був подоланий завдяки вмілому керівництву комуністичної партії та великій допомозі прокомуністичної організації Міжнародна робітничка допомога.

3. Наслідки голоду 1921-1923 рр.

Самостійна робота з історичним документом. Прочитавши документ, наведіть 3 аргументи, які обґрунтовують думку про те, що голод деморалізує тих, хто його пережив.

Зі звіту Центральної комісії з боротьби з наслідками голоду при ВУЦВК (1923р.): «На Україні голод охопив цілком п'ять південних губерній... У січні голодувало 1900 тис. осіб...,а в липні 3800 тис., що становило тоді 40% усього населення цих губерній... Загальна втрата населення за весь період імперіалістичної й громадянської війн і голоду виражається в цифрі близько 5,5-7, 5 млн людей. Втрата голодного року виражається головним чином у смертях від голоду...

Уже до осені 1921 р. харчування населення стало різко погіршуватися... У Запорізькій губернії харчування селян становило від $\frac{1}{4}$ до $\frac{1}{3}$ нормального. Населення, знищивши все, що мало - мальськи було придатне в їжу (ховрашки, кішки, собаки), стало харчуватися найрізноманітнішими «продуктами», почавши із сурогатів (макуха, полова, курай) і дійшовши до борошна з костей, дерева, глини тощо. Доведені голодом до розпачу люди в багатьох селах і навіть містах дійшли до поїдання трупів і людоджерства. Офіційно зареєстровано до 50 випадків людоджерства.

III. Заключна частина – 8-10 хв.

Учитель пропонує учням скласти вірш-сенквейн

«Політика творення голоду» (заголовок)

(два прикметники)

(три дієслова)

(фраза, що несе певний сенс)

(резюме)

Рефлексія

-Які факти, що прозвучали на уроці вразили Вас найбільше?

Наприкінці учитель коментує домашнє завдання:

Опрацювати відповідний матеріал в підручнику; позначити в контурній карті регіони масового голоду 1921-1923 рр. та території масових виступів селян проти політики творення голоду

Історія України. 10 клас

Тема. Повстанський рух в Україні 1921–1923 рр.

Очікувані результати

Після цього уроку учні зможуть:

- характеризувати причини, масштаби та наслідки повстанського руху в Україні в 1921-1923 рр.;
- розуміти взаємозалежності між репресіями та масовим спротивом.

Основні питання теми:

- 1. Причини, масштаби та наслідки повстанського руху в Україні в 1921-1923 рр.**
- 2. Методи боротьби радянської влади з повстанцями.**
- 3. Основні поняття і терміни**

Обладнання

Підручник (Власов В.С., Кульчицький С.В. Історія України (профільний рівень): підручник для 10 кл. закладів загальної середньої освіти.- К.: Літера ЛТД, 2018.- 304 с.

Хід уроку

I. Вступна частина -5-7 хв.

Актуалізація опрених знань учнів

Мозковий штурм

« Ні для кого не секрет, що не Денікін змусив нас залишити межі України [наприкінці 1919 року], а грандіозне повстання, яке підняло проти нас українське сите селянство. Комуни, чекістів, продовольчі загони, комісарів зненавидів український селянин до глибини душі. У ньому прокинувся вільний дух запорозького козацтва й гайдамаків. Це страшний дух, який кипить і вирує, як найгрізніший Дніпро на своїх порогах, і змушує українців творити дива хоробрості". Л.Троцький

- Як ви ставитеся до вислову Л. Троцького?

Мотивація навчальної діяльності

Бесіда.

- Спробуйте визначити причини повстанського руху в Україні в 1921-1923 рр.

Після цього уроку я зможу:

- характеризувати причини, масштаби та наслідки повстанського руху в Україні в 1921-1923 рр.;
- розуміти взаємозалежності між репресіями та масовим спротивом.

II. Основна частина – 28-30 хв.

Робота в парах. Заповнення таблиці «Знаю/Хочу дізнатися/ Дізнався»

«Повстанський рух 1921-1923 рр. в Україні»

Інформаційне повідомлення

У 1918-1922 рр. в Україні існувала низка селянських «республік», вільних від більшовицької влади – «Трипільська», «Ямпільська», «Медвинська», «Чигиринська», «Мліївська» та ін. В таких «республіках» селяни з навколишніх сіл встановлювали власну адміністрацію, забезпечували господарське життя, організовували збройні загони, подекуди чисельністю в кілька тисяч бійців, та не допускали на свою територію більшовицьких регулярних загонів та банд. Однією з найбільш потужних була Холодноярська республіка з центром у Мотрониному монастирі під м. Чигирином. Полк гайдамаків Холодного Яру від лютого 1919-го р. активно виступив на підтримку Директорії й надалі брав участь у всіх антибільшовицьких повстаннях. Сили повстанців Холодного Яру очолили брати Василь, Петро і Олекса Чучупаки, а після їхньої загибелі в боротьбі з більшовиками – інші отамани, які боролися до 1922 р., доки головних отаманів повстанців Холодного Яру не було хитрістю захоплено в полон. Під час перебування в київській в'язниці отамани Холодного Яру знищили охорону й захопили зброю, але загинули в перестрілці.

Практично в кожному селі України діяв один або одразу кілька повстанських загонів. Про масштаби боротьби свідчать повстання на краю українських земель. Зокрема, на Харківщині діяли десятки повстанських загонів.

Отамани Каменюк, Фетисов, Чередниченко, Перцев діяли на Чугуївщині; Кочубей – на південному заході Харківщини та в районі Чугуєва; Загоруйко – на Куп'янщині; Маслов і Циба – на Зміївщині, Чаплій – на Борівщині; Шкарупа – на Ізюмщині, Шкіль – на Куп'янщині, Козлов – на Барвінківщині тощо. Імена отаманів однієї лише Харківщини можна перераховувати досить довго: Перлик, Волох, Циглер, Шатровка, Брова, Іванюк, Каменєв, Колісниченко, Кучма, Сова, Сироватський, Чередняк, Білецький, Печня, Маруся та ін.

Найвідомішим на Харківщині стало Валківське повстання. Великі групи мобілізованих селян Валківщини відмовилися йти до «Червоної армії» й рушили до лісу. Керівники повстання спішно провели військові тренування хліборобів, розподілили їх на бойові підрозділи й розпочали активні бойові дії. Валківські козаки надіслали вимогу червоним проголосити незалежність України. У різний час повстанці захоплювали основні міста Харківщини, крім самого Харкова: Лозову, Ізюм, Краснокутськ. На півдні Харківщини партизанський рух тривав до 1923 р.

Організована повстанська боротьба українського народу тривала до 1923 р., доки від рук більшовиків не загинули головні повстанські командири України. Припиненню повстанської антибільшовицької боротьби українського народу сприяв перегляд більшовиками своєї політики, зокрема відмови від «продрозверстки» (організованих конфіскацій і грабунків харчів у сільського населення), а також запровадження українізації. Ці кроки були зроблені Москвою задля того, щоб роззброїти населення, приспати українське суспільство та згодом відновити репресії ще в більшому масштабі. У роки повстань український народ виявив значну силу та готовність до боротьби за власну державу.

4. Методи боротьби радянської влади з повстанцями.

Метод товсті й тонкі запитання. Робота в групах.

Для боротьби з повстанцями більшовики вживали найжорстокіших покарань. Уже на початку 1920-х рр. в СРСР діяло близько 700 концентраційних таборів, організованих за особистим розпорядженням В. Леніна. Крім ув'язнення, здійснювалися й масові депортації «неблагонадійного» населення.

Для дискредитації українського повстанського руху 1921-1923 рр. радянський режим упродовж десятиліть провадив масовану пропаганду, маючи на меті позбавити український повстанський рух його героїчних рис. Так, зокрема, було знято фільми «Звенигора», «Весілля в Малинівці» та ін.

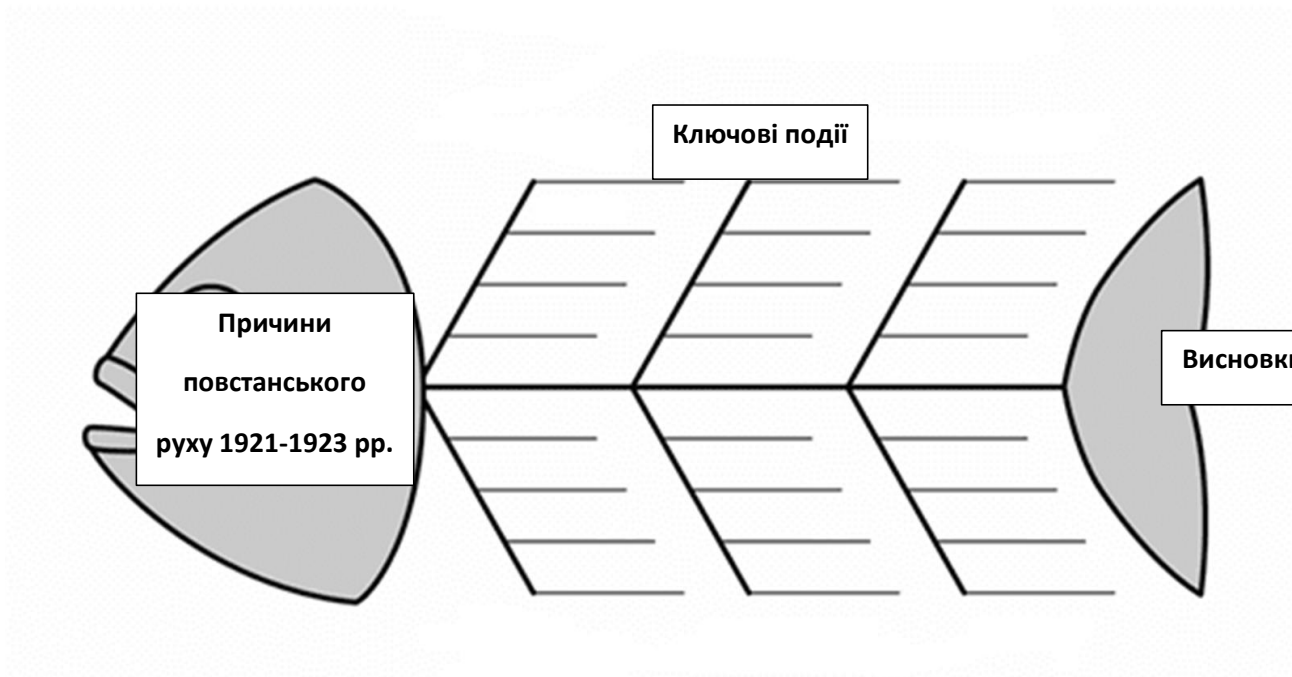
Хоча спроби централізації діяльності повстанців та підтримки їх ззовні виявились невдалими, деякі українські загони не припиняли боротьби до 1923-1924 рр. і навіть до 1926 р.

Після ліквідації регулярних армій своїх супротивників Москва спрямувала головний удар на українських повстанців, а також на повстанців в інших регіонах, підконтрольних більшовикам, зокрема на Кавказі, Кубані й у Середній Азії.

В Україні розгорнувся кривавий терор. Для більшовиків масові убивства, катівні та переселення великих груп населення були основним змістом державної політики. Особливо масово терор застосовувався проти українських повстанців та українського населення, яке їм симпатизувало. Відомі численні випадки лютих звірств проти населення України.

III. Заключна частина – 8-10 хв.

Фішбоун

Наприкінці учитель коментує домашнє завдання:

Опрацювати відповідний параграф підручника; створити інтерактивну карту повстанського руху 1921-1923 рр.

Висновки

Отже, методи і прийоми критичного мислення мають великий потенціал, реалізацію якого можна безпосередньо пов'язати з формуванням основних груп компетентностей учнів. У результаті навчання за технологією розвитку критичного мислення учні:

- поліпшують навчальні результати;
- набувають соціальних навичок;
- набувають умінь висловлювати та обговорювати власні ідеї, формулювати їх чітко і точно, позбуваються страху перед аудиторією;
- не бояться відповідальності за прийняття рішень, вчать бачити альтернативу;
- краще ставляться до навчання.

Список використаних джерел та літератури

1. ІСТОРІЯ УКРАЇНИ. ВСЕСВІТНЯ ІСТОРІЯ 6 – 11 КЛАСИ Навчальна програма для закладів загальної середньої освіти (Затверджено та надано гриф «Рекомендовано Міністерством освіти і науки України» (наказ Міністерства освіти і науки України від 03 серпня 2022 року № 698).- Режим доступу .- [\[https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf\]](https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/2022/08/15/Navchalna.programa.2022.WH.HU.6-11.pdf)
2. Баханов К.О. Навчання історії в школі: інноваційні аспекти.- Харків: Основа, 2005.-128с.
3. Баханов К.О. Професійний довідник вчителя історії.- Харків: Основа, 2011.- 239 с.
4. Левітас Ф.Л. Навчання історії. Посібник для творчого вчителя.-К.: Золоті Ворота, 2015.-164 с.
5. Левітас Ф.Л., Салата О.О. Методика викладання історії. Практикум для вчителя.-Харків: Основа, 2007.-112 с.
6. Навчаємо мислити критично: посібник для вчителів/автори- укладачі О.І. Пометун, І.М. Сущенко.- Д.: Ліра, 2016.-144 с.
7. Пометун О., Гупан Н. Методика розвитку критичного мислення учнів ліцею на уроках історії: методичний посібник [Електронне видання]. Київ: КОНВІ ПРІНТ, 2021 – 250 с.
8. Пометун О. Запитання на уроці: Навіщо? До кого? Як і про що?.- К., 2019.- 96 с.
9. Пометун О. Енциклопедія інтерактивного навчання// Бібліотека журналу Історія і суспільствознавство в школах України: теорія та методика навчання.-№5-6, 2014 вересень - грудень
10. Чорна М.І. Метод проектів на уроках історії.- Тернопіль – Харків: Ранок, 2011.-160 с.